

K OTÁZKE VZŤAHU FILOZOFIE A VIED

MICHAL SUCHÝ

Odstraňovanie následkov kultu osobnosti po XX. sjazde KSSS malo veľký vplyv aj na vedecké myslenie. Veľmi zreteľne sa to začalo prejavovať najmä v oblasti spoločenských vied. Ukázalo sa, že aj marxistická filozofia musí pristupovať k mnohým otázkam ináč, ako sa to robilo v období kultu osobnosti, keď mnohé myšlienky sa vydávali za neomylné len preto, že ich vyslovil J. V. Stalin, príp. iní filozofi, ktorí zdôvodňovali svoje tvrdenia citátom J. V. Stalina. Je pochopiteľné, že takáto situácia brzdila rozvoj filozofie, rozpracovanie a osvetľovanie mnohých problémov, ktoré vznikali v súvislosti s celkovým vývojom ľudskej spoločnosti a teda aj s vývojom vedeckého poznania. Pozrime sa, aký škodlivý vplyv mal takýto postup na rozvoj vedeckého myslenia a v dôsledku toho aj na samotný vzťah filozofie a špeciálnych vied.

Dogmatický prístup k riešeniu jednotlivých filozofických otázok sa, pochopiteľne, záporne odrážal aj v hodnotení poznatkov a objavov špeciálnych vied a teda aj prírodných vied. V tejto oblasti ľudskej činnosti, kde dialektický materializmus svojou vnútornou podstatou musí napomáhať rozvoju vedeckého myslenia, povrchným a dogmatickým ponímaním niektorých poučiek robila sa z neho brzda poznania. Namiesto toho, aby marxistická filozofia slúžila ako tvorivá metóda vedeckého poznávania, robila sa z nej dogmatická schéma, na základe ktorej sa zavrhovali niektoré nové myšlienky a poznatky. V dôsledku takéhoto postupu bola snaha rozdielne, príp. protichodné názory na niektoré problémy v špeciálnych vedách riešiť nie na základe dôkazov z príslušnej vednej disciplíny, ale predovšetkým na základe filozofickej argumentácie. V diskusiách, v ktorých sa riešili niektoré problémy jednotlivých vied, každá skupina vydávala svoju koncepciu za marxistickú, kým druhú koncepciu vyhlasovala za metafyzickú, príp. idealistickú. Často sa stávalo, že aj keď niektorá teória v špeciálnej vede nebola dokázaná, ak sa však jej zástancom podarilo oficiálne ju vyhlásiť za dialektikomaterialistickú, potom sa musela uznávať ako jedine pravdivá. Filozofická argumentácia bez ohľadu na to, či to bolo alebo nebolo opodstatnené, vydávala sa za konečný dôkaz pravdivosti určitého tvrdenia. Takto boli niektoré teórie považované za jedine správne najmä preto, že sa považovali za marxistické. Napríklad zástancovia trávopoľného systému v diskusiách s jeho odporcami kládli

velký dôraz na argument, že tento systém je stavaný na základe dialektickomaterialistického učenia. Je pochopiteľné, že odporcovia trávopoložného systému boli potom obviňovaní aj z toho, že ich teória nie je v súlade s marxizmom, čím sa im znemožňovalo dokazovať pravdivosť svojej koncepcie. Tak sa stalo, že „niektorí význační vedci, ktorí trávopoložný systém V. R. Viliamsa neuznávali, boli vyhlasovaní za nepriateľov ľudu“.¹ Ak sa však bližšie pozrieme na tento spor zistíme, že odvolávať sa v tomto prípade na dialektický materializmus nebolo opodstatnené, pretože otázka, či sa má pôda v určitých podmienkach regenerovať zavedením trávopoložného systému alebo hnojením a intenzívnym obrábaním, je záležitosťou špeciálnych vedných disciplín a poľnohospodárskej praxe. Pokiaľ ide o vzťah týchto teórií k dialektickému materializmu, treba povedať, že v danom prípade ani prvá ani druhá nie je s ním v protirečení. Preto tí, ktorí sa snažili zdôvodňovať oprávnenosť trávopoložného systému dialektickým materializmom vydávali za filozofickú takú problematiku, ktorá filozofickou nie je.

Povrchné chápanie vzťahu filozofie a špeciálnych vied viedlo tiež k tomu, že mnohí marxistickí filozofi stotožňovali interpretáciu prírodovedeckých poznatkov, ktorú urobili niektorí filozofi a vedci v buržoáznych krajinách, so samotnými poznatkami. Na základe toho potom zavrhovali nielen interpretáciu, ale aj samotné poznatky. Tak sa stalo, že kybernetiku niektorí vyhlásili za buržoáznu teóriu, ktorá protirečí marxizmu. Podobne sa zavrhovala aj teória rezonancie v chémii a niektoré iné poznatky, ku ktorým dospeli vedci v kapitalistických krajinách. Netreba dokazovať, že takéto počínanie niektorých marxistických filozofov spôsobilo škodu tak vede, ako aj samotnej filozofii. Tento postup je zároveň príkladom, ako možno aj v rámci marxistickej filozofie vystupovať proti pokroku vedy a techniky, a tým aj proti samotnej marxistickej filozofii. Je pochopiteľné, že takéto názory niektorých marxistických filozofov nemohli nevyvolať reakciu, najmä potom, keď prax jasne ukázala, že tento postup bol nesprávny. Pretože sa však vedecké poznatky zavrhovali akoby z pozícií dialektického materializmu, mnohí prírodovedci sa začali stavať k marxistickej filozofii, a to predovšetkým k jej metodologickej stránke dosť opovržlivo. Na základe toho, že mnohé tvrdenia, ktoré viacerí marxistickí filozofi vydávali za jedine pravdivé, sa časom ukázali ako nepravdivé, začali sa mnohí prírodovedci domnievať, že filozofia je vo vedeckom poznávaní iba brzdou a bolo by lepšie, keby sa filozofii nemiešali do špeciálnych otázok jednotlivých vied. Takéto názory sa začali otvorenejšie prejavovať najmä po XX. sjazde KSSS. Prírodovedci často marxistickým filozofom vyčítajú, že svojimi názormi brzdili rozvoj vedy, pretože chceli rozhodovať o pravdivosti alebo nepravdivosti takých vedeckých problémov, ktoré sú predovšetkým záležitosťou špeciálnych vedných disciplín. Zreteľne sa to prejavilo na konferencii o filozofických otázkach prírodných vied, ktorá sa konala v Moskve r. 1958. Mnohí prírodovedci tu vyslovili názor, že marxistickí filozofi by nemali bez opodstatnenia označovať jednotlivé hypotézy a teórie špeciálnych vied za idealistické, príp. metafyzické. V tomto smere je charakteristický názor sovietskych

¹ Referát N. S. Chruščova na plenárnom zasadaní ÚV KSSS 5. marca 1962, Přehled světového tisku, roč. V/1962, č. 59, str. 30.

skeho astronóma V. A. Ambarcumiana: „Predsa len očakávame“, vyhlásil, „že sa skončuje so situáciou, keď nás filozofi (tak bolo v krajnom prípade veľmi často doteraz) zdržiavali v hľadaní nového. Keď sme smelo nadhadzovali akékoľvek otázky a keď sa veda približovala k niečomu ešte nepoznanému, k niečomu mimoriadne hlbokému a zaujímavému, niektorí filozofi sa snažili zdržiavať nás, aby sme len neupadli do idealizmu“.²

U nás síce takéto názory v časopisoch alebo v iných publikáciách nenájdeme, ale v diskusiách alebo na seminároch mnohí prírodovedci vyjadrujú podobný názor. Ide tu o kritické pripomienky na adresu časti filozofov pre ich nesprávny postoj k niektorým problémom špeciálnych vied. Je pochopiteľné, že ak čítame a počúvame takéto názory na vzťah jednotlivých vied k filozofii, vynára sa otázka, ako posudzovať tieto názory. Možno ich považovať za nesprávne? Domnievame sa, že by to bolo jednostranné. Treba prihliadať k tomu, že tieto názory sú reakciou na nesprávny postoj niektorých marxistických filozofov k otázkam prírodných vied. Ak uvážime, že časť marxistických filozofov skutočne odmietala niektoré poznatky špeciálnych vied, pričom sa ich názor často povyšoval na oficiálny, potom kritické hlasy prírodovedcov sú pochopiteľné a opodstatnené. Ide však o to, aby sa v tejto kritike nestotožňovali nesprávne názory niektorých filozofov so samotnou podstatou marxistickej filozofie, aby sa kritikou nesprávnych názorov nezavrhol vzťah filozofie k špeciálnym vedám. Ak niektorí prírodovedci prekračujú túto hranicu, potom, pochopiteľne, treba ich názory považovať za nesprávne.

Ak konštatujeme, že v marxistickej filozofii sa urobili niektoré závažné chyby, pochopiteľne sa vynára otázka, ako bolo možné, že k týmto chybám došlo, ako bolo možné, že niektorí filozofi v mene dialektického materializmu vystupovali proti pokroku vo vedeckom myslení? Keď máme odpovedať na túto otázku, musíme mať na zreteli, za akých okolností k chybám došlo a zároveň musíme ukázať na chybné kroky, ktorých sa filozofi dopustili pri posudzovaní problémov v špeciálnych vedách.

Marxistickí filozofi sa dopúšťali najväčších chýb v období kultu osobnosti, ktoré znamenalo pre filozofiu brzdu v jej vývine. Výmeny názorov boli veľmi ohraničené a mali dogmatický charakter. Najväčšími argumentmi v posudzovaní nejakého problému boli citáty zo Stalina alebo klasikov marxizmu-leninizmu. Dokazovanie malo obyčajne deklaratívny charakter. Hlbšia analýza problémov chýbala. Už tento samotný fakt svedčí o tom, že dogmatický postoj časti marxistických filozofov k niektorým otázkam špeciálnych vied vôbec nevyplýval z podstaty marxistickej filozofie, ale bol spôsobený systémom kultu osobnosti. Často pri kritike týchto chýb počujeme, že ich zapríčinila predovšetkým nezna-losť, že filozofi, ktorí robili nesprávne závery sa nevyznali v problémoch jednotlivých vied. Bezpochyby, určitú úlohu zohrala aj nezna-losť, no rozhodne to nebola podstatná príčina. Veď medzi filozofmi boli aj takí, ktorí poznali problematiku a pritom nevystúpili proti nesprávnym názorom svojich spolupracovníkov. Nakoniec mlčali aj prírodovedci, hoci mnohí z nich vedeli, že sa v tomto

² *Filosofskie problemy sovremennogo jestestvoznaniya*, Moskva 1959, 290.

smere robia chyby. S kritikou nesprávnych názorov začali až po XX. sjazde KSSS.

Táto skutočnosť len potvrdzuje predchádzajúci záver, že príčinou bol predovšetkým kult osobnosti, ktorý mal nakoniec nepriaznivý vplyv aj na ostatné vedné disciplíny. V tomto zmysle nemôžu pracovníci špeciálnych vedných odborov všetku vinu za spomenuté chyby jednoducho pripisovať filozofom a tým menej samotnej filozofii. Tak filozofi, ako aj iní vedeckí pracovníci v tomto prípade zaplatili daň kultu osobnosti. Ak by bola bývala možná otvorená výmena názorov, vznikajúce chyby by sa boli ľahko odstránili. Veď chyby sa budú v procese poznávania robiť vždy. Proti nim nemáme nijakú absolútnu záruku a nikdy ju mať nebudeme. Ide však o to, aby sa proti chybám mohlo vystupovať a tak ich odstraňovať, aby sa z chýb nerobil systém. Poznávanie je proces, v ktorom človek len postupne spresňuje svoje poznatky o vonkajšom svete. Je to styk s nepoznaným a len spoločenská prax nám ukazuje, nakoľko boli naše teórie pravdivé a nakoľko mylné. Ak by sme popreli možnosť myliť sa v procese poznávania, museli by sme uznať, že človek už vopred vie to, čo ešte nepoznal, čo je zrejmy nezmysel. Že však v období kultu osobnosti mnohé názory sa vydávali za neomylné, to v nijakom prípade nevyplývalo z marxistickej filozofie.

Ak hovoríme, že k chybám vo filozofii došlo predovšetkým pre kult osobnosti, to ešte neznamená, že tým sa povedalo všetko. Chyby, o ktorých hovoríme, vznikli pri hodnotení poznatkov jednotlivých vied. Znamená to, že tu ide o otázku vzťahu filozofie k špeciálnym vedám, ktorou sa v tomto prípade treba zaoberať.

Keď sa hovorí o vzťahu medzi filozofiou a vedami všeobecne, tak možno povedať, že u nás sa tento vzťah nepopiera. Uznáva sa, že veľké vedecké objavy ovplyvňujú a menia filozofické názory a naopak, filozofia ovplyvňuje rozvoj vedeckého myslenia. Problém však vzniká, keď treba určiť nakoľko filozofia, v našom prípade marxistická filozofia, ovplyvňuje rozvoj jednotlivých vied. V tomto prípade už nie je jednotnosť názorov ani medzi marxistickými filozofmi. Mnohí pripisujú filozofii pri riešení niektorých problémov jednotlivých vied bezprostrednú funkciu, kým iní chápu túto funkciu ako sprostredkovanú. Podľa prvých rozsah problémov, pri riešení ktorých môže pomôcť filozofia, je pomerne veľký. Podľa druhých filozofia ovplyvňuje jednotlivé vedy len cez ich najvšeobecnejšie teoretické závery.

Podľa nášho názoru sa u nás, najmä v pedagogickej praxi, pripisovala filozofii funkcia bezprostrednej pomoci. Na základe takéhoto chápania mnohí filozofi a nimi ovplyvnení vedci sa snažili vysvetľovať filozoficky také problémy, ktoré, ako sa neskoršie ukázalo, filozofia vysvetliť nemohla, čo malo v konečných dôsledkoch negatívny vplyv na riešenie daného problému. Ako príklad možno uviesť záporné stanovisko niektorých filozofov k dopplerovskému vysvetľovaniu červeného posunu. Pozorovania však zatiaľ ukazujú, že iné vysvetlenie neexistuje. Či sa v budúcnosti nájde aj iné vysvetlenie alebo sa zostane pri dopplerovskom, nemožno riešiť filozoficky, ale na základe ďalších poznatkov príslušných vedných disciplín. Domnievame sa, že v minulosti bol takýto postup pri riešení niektorých problémov dosť rozšírený, čím sa chtiac-nechtiac problematika

špeciálnych vied zamieňala filozofickou problematikou. Treba mať však na zreteli, že nie každý poznatok možno bezprostredne zaradiť medzi filozofické problémy. Pri vysvetľovaní jednotlivých faktov špeciálne vedy vytvárajú rozličné teórie, pričom sa často stáva, že pre vysvetlenie jedných a tých istých faktov vzniknú niekedy dve, ba i viac teórií. Ktorá teória je pravdivejšia alebo pravdivá, v konečných dôsledkoch ukáže prax. Skutočnosť, že v procese poznávania vznikajú na vysvetlenie niektorých faktov viaceré teórie, nemusí ešte znamenať, že jednu teóriu máme vyhlásiť za materialistickú, príp. dialektickú a druhú za idealistickú alebo metafyzickú. Takéto triedenie vo väčšine prípadov nie je možné a nepomáha riešiť problémy. Sotva možno považovať napríklad Fesenkovovu hypotézu o vzniku slnečnej sústavy za idealistickú a Šmidtovu za materialistickú, alebo opačne. Ani jedna ani druhá neprotirečí materializmu a nakoľko vyjadrujú pravdu, rozhodne len ďalší rozvoj vied. Na tomto príklade možno vidieť, že filozofia ovplyvňuje vo väčšine prípadov vedecké hypotézy a teórie veľmi sprostredkovane. Preto snažiť sa vnášať bezprostrednú pomoc filozofie do riešenia akéhokoľvek vedeckého problému, nie je možné. Takýto postup v konečných dôsledkoch vedie k popieraniu samotnej filozofie. Veď ak sa takáto pomoc filozofie vedám ukázala nesprávna, potom mnohí vedci sa začali nesprávne domnievať, že filozofia vede nemôže v *ničom* pomôcť. Tento extrém nie je o nič menej škodlivejší ako prvý.

Pri riešení vzťahu filozofie k vedám treba mať na zreteli, že hoci veda vo vysvetľovaní mnohých parciálnych problémov nie je bezprostredne spätá s filozofiou, pri riešení všeobecnejších teoretických otázok v tej-ktorej disciplíne sa obyčajne už nevystačuje s teoretickým aparátom príslušnej oblasti a prechádza sa do ešte všeobecnejšej oblasti, do filozofie. Ináč povedané, jednotlivé vedné disciplíny popri svojich kategóriách používajú aj také všeobecné kategórie, ktoré presahujú rámec každej vednej disciplíny. Práve z tohto hľadiska je vysvetliteľné, prečo mnohí prírodovedci tak v minulosti, ako aj v súčasnosti, ktorí riešili závažné teoretické problémy, sa viac alebo menej zaoberali filozofiou. Fakt, že filozofia ovplyvňuje riešenie niektorých vedeckých problémov zreteľne možno pozorovať v diskusii o kauzalite v kvantovej mechanike. Okrem gnozeologického prístupu k tejto problematike, totiž či sa uznáva príčinnosť objektívne alebo nie, veľkú úlohu tu má aj samotný obsah kategórií príčinnosti, nutnosti a náhodnosti. Stanovisko niektorých vedcov tu závisí okrem iného aj od toho, ako chápu tieto kategórie. Rozpracovanie týchto kategórií nie je však už záležitosťou špeciálnych vied, ale filozofie. Ide potom o to, pod vplyvom akej filozofie sú vedci: či je to filozofia vedecká, ktorá maximálne pomáha rozvoju vied, alebo je to filozofia, ktorá pre svoj idealistický a metafyzický systém rozvoj vied v konečných dôsledkoch brzdí.

Pretože filozofické kategórie a zákony sa vyznačujú veľkou všeobecnosťou, ich používanie pri riešení už konkrétnych teoretických problémov vo vedách sa stretáva s určitými ťažkosťami. Je napríklad rozdiel medzi uznávaním zákona jednoty a boja protikladov ako všeobecného zákona, ktorý platí všade, a jeho použitím pri riešení konkrétneho problému. Ukazuje sa, že medzi jeho všeobecnou povahou

a riešením konkrétnych problémov jestvuje akási medzera. Ak vychádzame z tohto zákona, vieme síce, že protirečenia sú vlastné všetkým veciam a procesom, no napríklad či konkrétne korpuskula a vlna sú v protirečení, môže riešiť len konkrétna vedná disciplína. Priamo na základe filozofických zákonov a kategórií riešiť takéto otázky nie je možné. K chybám dochádzalo často aj preto, že bola snaha riešiť mnohé problémy práve takýmto spôsobom.

Keď sa hovorí o vzťahu filozofie k vedám, mnohí usudzujú, že ak má filozofia konkrétnejšie pomáhať vedám riešiť niektoré teoretické problémy, musí svoje najvšeobecnejšie zákony a kategórie skonzkretizovať. To by znamenalo, že by sa mala vyplniť medzera medzi filozofiou ako najvšeobecnejšou teóriou a teóriami jednotlivých vied. Túto medzeru, podľa niektorých filozofov, má vyplňať určitá filozofická oblasť, ktorá má byť bližšie k problémom špeciálnych vied, ako najvšeobecnejšie zákony a kategórie. Išlo by o relatívne samostatnú oblasť filozofie, v ktorej by sa riešili niektoré teoretické otázky. Takéto stanovisko zastáva napríklad N. F. Ovčinnikov, pokiaľ ide o vzťah filozofie k prírodným vedám. Podľa neho „filozofické otázky prírodovedy musia tvoriť predmet zvláštnej oblasti filozofie“.³ Aj P. N. Fedosejev sa zaoberá touto otázkou a poukazuje, že mnohé práce z teórie poznania, ktoré doteraz vychádzali, i keď majú dobrú úroveň, neriešia také otázky, ktoré zaujímajú vedeckých pracovníkov v jednotlivých odboroch. Nie sú v nich obsiahnuté také otázky ako „povaha pojmov prírodných vied a sociológie, logické metódy spracovania empirického materiálu a experimentálnych faktov, ich zovšeobecňovanie a odhaľovanie zákonov, problémy vedeckej abstrakcie, modelovania, symbolizácie, logickej štruktúry vedeckých teórií“.⁴ Skutočnosť, že sa tejto otázke začína venovať pozornosť, nasvedčuje, že v minulosti sa vzťah filozofie k vedám chápal jednostranne a že marxistická filozofia sa musí rozpracúvať tak, aby mohla účinnejšie pomáhať pri riešení závažných teoretických problémov, než to bolo doteraz. Rozpracovanie týchto otázok je zatiaľ iba na začiatku. Keď sa však bude dať realizovať, bude to bezpochyby znamenať ešte bližšie spojenie filozofie a jednotlivých vied.

KLÍČOVÁ ÚLOHA VLASTNICKÝCH VZTAHŮ V KOMPLEXU VÝROBNÍCH VZTAHŮ

J. CIBULKA

Teoretickým základem poměrně běžného zužování kategorie výrobních vztahů je tendence absolutizovat úlohu vlastnických vztahů. Tato tendence pokládat vlastnické vztahy za jakési primární vztahy, od nichž jsou odvozeny ostatní výrobní vztahy, je tak zakořeněná, že i matematický logik Vojtech Filkorn, když

³ *Filosofskie problemy sovremennogo jestestvoznaniya*, Moskva 1959, 454.

⁴ *Voprosy filosofii*, roč. 1962, č. 3, str. 17.